

Psicologia evolutiva de Piaget

Les etapes del desenvolupament del nen

LA PRIMERA INFÀNCIA (DE 0 A 3 ANYS)

Malgrat que generalment no se'n tingui consciència —ja que el nen a aquesta edat no pot expressar el que pensa o sent de forma comprensible per a l'adult—, els primers anys de la infància presenten un desenvolupament mental extraordinari. Aquesta etapa representa el pas de la percepció d'un univers global, en el qual el nen no distingeix entre ell mateix i la resta, a la formació d'un «jo» separat dels objectes exteriors. És un període centripet en el qual tot s'assimila al propi cos, i a la construcció d'aquest com a «subjecte»; diferent dels objectes.

El pla intel·lectual

Al començament, l'activitat del nou nat es redueix a diversos mecanismes reflexos d'origen hereditari. La boca és el seu centre d'alimentació, de percepció i de plaer en un primer estadi; el nen comença per mitjà de la succió la seva exploració del món, la qual no serà en aquest nivell, sinó *una realitat susceptible d'ésser xumada*. Amb l'experiència adquirida en diverses setmanes, apareixen els primers hàbits motors —girar el cap en direcció a un soroll— i les primeres percepcions organitzades —el nen reconeix algunes persones en oposició a d'altres—. Això no vol dir que les concebi com a exteriors a ell, ja que únicament identifica com a semblants alguns dels quadres sensibles que se li apareixen quan obre els ulls.

A poc a poc, partint de titubeigs i experiències repetides, es va constituint una primera forma *d'intel·ligència practica*. El nen no pensa per mitjà de paraules o conceptes interioritzats, ja que els seus utensilis mentals són simplement una espècie *d'esquemes d'acció* que va construint progressivament en forma de percepcions o moviments organitzats. En aquests progressos influeixen dues classes de factors. Per un costat, les experiències que realitza, una mica «per tal de veure què passa». Per mitjà d'elles va adquirint el coneixement dels seus membres i el control dels seus moviments i va organitzant les seves possibilitats motores i les seves vivències sensibles, alhora que comença a «xocar» en certa manera amb la resistència que els objectes exteriors li ofereixen. El nen aprèn d'utilitzar els seus òrgans amb el control de les seves sensacions, produï des o modificades per ell mateix per identificar-les millor. Per altra banda, amb el temps, es dona inevitablement una primera coordinació entre aquests esquemes d'acció. Un objecte és xumat, fregat, sacsejat, i la seva duresa, per exemple, entra per diferents canals perceptius. Les diverses impressions sensibles es van així unificant i coordinant al voltant d'un mateix objecte.

Conseqüència de la conjunció d'efectes sensorials i moviments és que el nen veu entre ells camps sensorials distints. Per exemple, no es posa a la boca els objectes perquè vulgui menjar-los sinó perquè per mitjà de la succió —que és des del naixement el lloc on s'uneixen moviment i sensació— és capaç ara de descobrir formes, volums, resistències, etc. Quan la seva maduresa fisiològica li permeti de començar a desplaçar-se i després a caminar, tota la concepció que tenia del món sofreix un profund trastorn. Comença a experimentar la distància entre les coses i l'heterogeneïtat física que existeix entre el seu cos i els objectes que el volten com a obstacles a la seva marxa.

Aquesta progressiva distinció entre el jo i el món implica la construcció de diverses categories necessàries per a l'acció. La primera i la més important és la construcció de *l'objecte*. Les relacions del nen amb els objectes no són tan simples com podria semblar. La seva manera de manejar-los segueix uns graus que no depenen únicament de la seva falta d'habilitat o de la seva experiència motriu. En descobrir una particularitat d'aquells, sembla que classifiqui els altres tenint en compte solament aquella qualitat. El nen no relaciona els gossos o les flassades entre ells, sinó el gos negre amb la flassada negra i amb la nit. És a dir, discrimina ja les qualitats de les coses, però l'exploració de l'objecte en si mateix no vindrà sinó més tard. Llavors l'interès anirà paradoxalment de l'abstracte al concret, de la qualitat a l'objecte o, cosa més comprensible, del més al menys subjectiu. Els objectes ja no es reuneixen per una sola qualitat. Són les qualitats d'un sol i únic objecte allò que el nen fa esforços per reconèixer i ajuntar. La unitat dels trets, que constitueix la unitat de l'objecte, no són una suma de qualitats, sinó *una estructura amb una significació per al subjecte*. Tot això condueix a construir l'objecte com una realitat independent de la nostra percepció, i a donar-li una existència objectiva exterior que fa que el nen sàpiga que subsisteix, àdhuc quan no la veu. Amb la construcció de l'objecte apareixen una sèrie de conceptes operatius. El nen passa d'una multitud d'espais —bucal, visual, tàctil— a un *espai general*, per una coordinació dels primers. Comença a comprendre el temps exterior i objectiu, la relació de causa a efecte, etc.

Per mitjà de tota aquesta construcció de l'univers, allò que el nen ha conquerit és *el seu propi jo*. D'una assimilació sensorio-motriu del món exterior immediat, d'una *sensibilitat sincrètica* (en la qual no distingeix el subjecte de l'objecte, no relaciona la causa amb la conseqüència, i tot se li presenta en una fusió en què no es dissocien les parts) i de referir-ho tot al propi Cos, ha passat a situar-se com un element o cos entre els altres. L'aparició del llenguatge cap als dos anys comportarà una nova reorganització de tot el món infantil —interior i exterior—; però com que els seus efectes es manifestaran principalment al llarg dels anys següents, els estudiarem en la pròxima fase.

El pla afectiu

El desenvolupament afectiu de la primera infància va indissolublement lligat al procés intel·lectual de diferenciació del jo respecte al món. A l'aspecte centrípet del seu desenrotllament intel·lectual correspon, en el pla afectiu, un període *d'autoerotisme difús*, en el qual el nen se satisfà relacionant-se amb el seu propi cos (es xuma el dit gros, es balanceja...), en oposició a l'heteroerotisme ulterior, en què l'activitat sexual i la sensibilitat afectiva s'orientaran cap a l'«altre».

La primera part d'aquest període autoeròtic correspon a allò que la psicoanàlisi anomena la *fase oral*. En ella el nen es troba en una dependència total respecte a tot el que el volta i, particularment, la seva mare. Tot el seu món s'organitza al voltant de la succió, i apareixen ja els primers desplaçaments. Quan no obté el si matern, es posa el dit a la boca, i si no el primer objecte que troba. Com que el seu jo està en formació, qualsevol extrem en el tracte condicionarà d'una forma profunda la seva personalitat. L'absència de la mare pot provocar una *carència afectiva* que repercutirà en el desenrotllament afectiu i intel·lectual; però, per altra banda, una prolongació anormal d'aquesta fase (cas dels menuts que són desmamats massa tard) arriba a produir una *fixació oral* que retarda igualment el desenvolupament psicològic.

Cap a l'any i mig o els dos anys comença la *fase anal*. Ara el nen comença ja a conèixer i dominar diverses parts del seu cos, la qual cosa fa que els seus pares li exigeixin un control de les seves evacuacions, impacients de veure com el seu fill es manté net. Quan ha après de retardar l'evacuació intestinal, el seu comportament li obre una possibilitat d'elecció entre satisfer els seus pares, o bé oposar-s'hi embrutant-se voluntàriament.

És l'època en què apareixen les primeres prohibicions per al nen, però també les primeres oposicions d'aquest als seus pares. *L'adquisició de la netedat* és la primera concessió que els fa, encara que sempre estigui disposat a anul·lar-la quan es troba frustrat (pel naixement d'un germanet, per exemple). Aquesta oposició contribueix a donar al nen el sentit de la seva autonomia; cal que les intervencions educatives dels pares siguin llavors matisades, ja que la posició agressiva és una fase normal del desenvolupament afectiu del nen, que necessita afirmar-se i reconèixer la seva existència com a subjecte autònom mitjançant l'oposició als altres.

Com que la seva personalitat està formant-se sota la influència dels fenòmens exteriors, cal buscar un equilibri entre afecte i autoritat. En aquesta època xoca per primer cop amb la realitat i sofreix contínues prohibicions i frustracions, que desborden molt sovint la capacitat de resistència del seu jo, encara fràgil. Cal permetre-li llavors que descarregui la seva agressivitat retinguda en conductes que normalment són destructores o possessives. Però atès que el nen forma el seu jo per la resistència que li ofereix el «no-jo», necessita trobar quelcom consistent davant d'ell. Si hom cedeix sempre, s'impedeix la formació d'un jo sòlid, en profit d'una agressivitat capritxosa que es construirà un món màgic irreal, i que s'ensorrarà en el futur xoc amb els veritables obstacles. Si, al contrari, se l'aclapara excessivament amb una rígida autoritat, se li prepara una personalitat insegura i angoixada.

Normalment, el nen cap als tres anys ha aconseguit ja una doble conquesta: l'ús del «jo» i del «no», mecanismes necessaris per al desenrotllament posterior. Aquesta conquesta del seu propi cos com a subjecte ha estat particularment estudiada pel psiquiatre J. Lacan en allò que anomena simbòlicament « la fase del mirall ». Pot descompondre's en tres etapes fonamentals: en un primer moment, el nen percep el reflex del mirall com un ésser real que intenta d'agafar o d'aproximar-s'hi. Reacciona davant d'aquesta imatge amb una mímica joiosa, però tot sembla indicar que aquesta imatge seva en el mirall és reconeguda com la d'una altra persona, i que inversament la imatge de l'altre és percebuda com la del seu propi cos. El nen comprendrà en un segon moment que l'altre del mirall no és més que una imatge i no un ésser real. Ja no intenta agafar la imatge, ni buscar darrera el mirall, perquè aleshores ja sap que no hi ha ningú. La tercera etapa estarà marcada pel reconeixement, no sols de l'altre com a imatge, sinó de l'altre com la seva *pròpia imatge*. El nen ara ja sap que el reflex del mirall és una imatge i que aquesta imatge és la seva. És a través d'aquesta dialèctica de l'ésser i de l'aparença com s'efectua la conquesta de la identitat del subjecte.

LA SEGONA INFÀNCIA (DE 3 A 6-7 ANYS)

La formació del «jo» ha estat el primer pas important en el desenrotllament de la infància. Això, però, comporta una actitud egocèntrica davant el món, que no se superarà fins al terme de la segona infància. El procés d'adaptació al món circumdant s'accelera no solament pel considerable canvi fisiològic que el nen

experimenta, sinó també i sobretot per un factor social: el *desenvolupament del llenguatge*. Per altra banda, és una època difícil des del punt de vista afectiu, ja que hi apareix el complex d'Èdip.

El pla intel·lectual

El llenguatge, que ja s'ha manifestat cap als dos anys, implica l'enfrontament amb dues noves realitats: el món social i el de les representacions interiors. Al llarg de la segona infància l'egocentrisme es mantindrà però anirà disminuint en contacte amb aquesta doble realitat. Fins als sis anys aproximadament no apareixerà un mecanisme mental bàsic: la *reversibilitat*, capacitat d'invertir els processos reals o de pensament (reciprocitat a nivell afectiu).

L'aparició del *llenguatge* permetrà una sèrie de fenòmens indispensables perquè el nen pugui superar el seu egocentrisme:

- la possibilitat d'un *intercanvi d'informacions*, experiències, etc., entre individus;
- l'inici de la *socialització de l'acció*, per exemple en els jocs infantils;
- l'*aparició del pensament pròpiament dit*, per la interiorització de la paraula;
- la *interiorització de l'acció* en «experiències mentals», que l'ajuden a desenvolupar-se en un món que comença a construir de forma sistemàtica.

El pensament i, en general, tota la conducta del nen, es troba en principi completament dominada per un egocentrisme visible en el seu finalisme, el seu animisme, etc. El *finalisme* és la creença que tot està fet per a quelcom i que no hi ha atzar en la Natura («el mar és molt fondo perquè els vaixells hi puguin passar», «el sol lluu perquè hi vegem...»). Això es veu clarament en els múltiples «per què?» d'aquesta edat, puix que per un cantó els nens no distingeixen la causa («per què plou?») de la finalitat («per què pugues al cotxe?», amb el sentit de «per a què pugues?»), i per un altre cantó, demanen explicacions de fenòmens que no exigeixen precisament cap «perquè» («per què aquesta muntanya és més alta que l'altra?», «per què l'aigua ens mulla?»). L'*animisme* consisteix a dotar d'intencions i vida coses que no en tenen («el mar es mou perquè és viu », «el sol s'amaga perquè té son»).

L'egocentrisme infantil es manifesta igualment en les converses entre nens en les quals ningú no s'escolta i tots parlen en una mena de *monòleg col·lectiu*. El mateix s'esdevé en els jocs d'aquesta edat, en la qual els participants actuen com si es trobessin sols, sense fer cas del que fan els altres. El paper del joc és únicament individual, ja que per mitjà d'ell el nen satisfà els desigs reprimits del jo, en una *transformació lúdica de la realitat*.

A mesura que el paper del llenguatge i de la socialització són més grans en la vida del nen, aquest va passant d'una intel·ligència sensorio-motriu o pràctica al pensament pròpiament dit. Aquest pensament consisteix en dues coses: una intel·ligència pràctica cada vegada més operativa, ja que en aquesta edat es dona un avenç més gran en actes que en paraules, i unes intuïcions prelògiques que són esquemes d'acció sensorio-motrius interioritzats en representacions, però que hereten d'ells el caràcter no reversible. Els nens són capaços d'anticipar les conseqüències i de reconstruir estats anteriors, però encara no tenen la mobilitat reversible típica d'una operació. Una experiència realitzada per J. Piaget il·lustra aquesta manca de reversibilitat: tres boles de diferent color, A, B i C, circulen per un tub. Veient-les desaparèixer seguint l'ordre A, B, C, els petits esperen tornar-les a trobar per aquest mateix ordre. Però si inclinem el tub cap al costat pel qual entraren les boles, no preveuen l'ordre C, B, A i queden molt sorpresos en veure'l realitzat. Una altra prova molt expressiva consisteix a preguntar a un infant que té un germà si aquest germà al seu torn, té germà. Als cinc anys els menuts contesten: «Només som dos a casa, i ell no té cap germà».

El procés que segueix el desenvolupament de la intel·ligència en aquest període va d'un *pensament assimilador egocèntric* fins a un *pensament lògic d'acomodació*. Aviat apareixerà la reversibilitat i amb això passarem a les operacions racionals.

El pla afectiu

L'aparició de la *fase fàlica* domina l'evolució del desenrotllament afectiu en aquest període. Amb ella sorgeix l'interès pels propis òrgans genitals i per les diferències entre sexes. La relació afectiva —fins ara centrada en la mare— es complica amb l'aparició d'un *sentiment ambivalent* envers el pare, model i rival alhora, que provocarà el *complex d'Èdip*. La forma en què es resolgui aquest conflicte és fonamental per a les futures relacions sexuals afectives i socials de l'individu. Com ja assenyalem, aquesta és una etapa necessària en el desenrotllament de la personalitat, que no és traumatitzant si existeix un ambient de comprensió familiar.

Molt sovint els pares reprimeixen severament la curiositat sexual dels fills per raons de tipus «moral». El nen no comprèn aquestes intervencions repressives, les quals provoquen en ell un sentiment de culpabilitat que li impedeix de superar normalment una altra culpabilitat nascuda del conflicte edípic (agressivitat envers *el pare del mateix sexe* i, al mateix temps, admiració). En opinió de tots els psicòlegs, aquestes intervencions són alhora inútils —puix que el nen no les entén— i perilloses —ja que provoquen en ell una angoixa innecessària—. La incomprensió o la ignorància de molts pares i educadors, que sovint no han superat llurs propis problemes afectius i sexuals, compliquen i problematitzen innecessàriament una situació ja de per si difícil per al nen.

El pare és un ésser poderós i ell se sent dèbil. El temor a la còlera del pare serà més gran com més gran sigui la seva pròpia agressivitat. Però al mateix temps és un ésser bo, a qui el nen admira i estima. Per tant, ha de decidir-se entre l'odi i l'amor, entre el temor i la irritació. El nen es debat així en la crisi més gran de la seva vida, i les que apareixeran més tard no seran, en realitat, més que una transposició d'aquesta. Generalment renuncia a la seva mare, accepta l'autoritat del pare i supera el conflicte. Però per a això cal l'ajuda intel·ligent de tots dos. L'hauran d'ajudar, per exemple, a superar el sentiment de dependència respecte a la mare, perquè si no ho aconsegueix, buscarà més tard en la seva esposa sentiments més maternals que conjugals. Si, per altra banda, el pare mostra d'una forma excessiva la seva autoritat i superioritat, persuadirà el nen que és un model inaccessible. El mantindrà així en una actitud d'inferioritat generadora de ressentiments davant els seus superiors o les persones a qui admira. Així, doncs, la forma que prenguin posteriorment les relacions afectives o sexuals del fill depèn de l'actitud dels pares.

El període edípic condiona, a més, la futura adaptació social de l'individu. Per tal com els pares representen la primera expressió de les censures socials, l'hostilitat envers ells o l'angoixa provocada per llurs intervencions poden, més tard, *desplaçar-se* (per transferència) cap a les expressions de l'autoritat social: professors, superior jeràrquic, etc. El nen *s'identifica* amb els seus pares, prenent-los com a models. Adopta per això els seus sentiments, canviant així les seves relacions afectives amb les persones del sexe oposat. (Per exemple, la mare que manté el seu fill sota un aclaparador domini afectiu està fent possibles futures tendències homosexuals. En impedir-li d'identificar-se amb el seu pare, el nen aprèn a veure el món com la seva mare, és a dir, com una dona.)

Al mateix temps el nen comença a *interioritzar* els valors representats pels seus pares, iniciant d'aquesta manera la seva consciència moral, i amb això, el control i la crítica dels seus desigs espontanis. Així, interioritza el conflicte entre les pulsions inconscients i les prohibicions exteriors, *introjectant les censures*. L'estructura de la personalitat profunda es forma en aquest moment segons l'esquema descrit per Freud: el Ço, el Jo i el Super-jo.

Un darrer factor pot complicar encara més aquest període. El naixement d'un germà. En acaparar aquestes atencions de la mare, el nen reacciona agressivament contra la presència de «l'intrús». Si els pares no mostren comprensió i li reprimeixen l'agressivitat, el nen es refugiarà en una actitud agressiva, adoptant la conducta d'edats anteriors, per tal d'obtenir d'aquesta forma l'atenció i l'afecte de la mare. Una manifestació freqüent d'aquesta regressió és l'aparició d'«*enurèsia*» (incontinència nocturna d'orina). Si els pares sapiguessin veure-hi una inconscient demanda d'afecte, evitarien les amenaces, que no fan més que augmentar el conflicte ja existent.

LA TERCERA INFÀNCIA (DE 6-7 A 11-12 ANYS)

La tercera infància comença cap als sis o set anys amb la fase de latència i dura fins a la pubertat. Tot el període anterior ha consistit en una lenta *superació de l'egocentrisme*, fins a desembocar en el *domini de la reversibilitat*. Aquesta fa possible l'aparició de les *operacions racionals* i, en el pla afectiu i social, provoca una consciència de la *reciprocitat*. El *procés de socialització*, que havia començat amb el llenguatge, s'accelera ara amb l'*escolarització* del nen.

El pla intel·lectual

La desaparició del llenguatge egocèntric i la distinció ja total i definitiva entre el jo i el no-jo comporta canvis profunds en la conducta infantil. El nen ja no confon el propi punt de vista amb el dels altres, cosa que permet una veritable *cooperació en el treball*, per mitjà del diàleg i la coordinació de les diverses opinions. Aquesta acomodació al món exterior i, sobretot, als altres individus és visible també en la nova forma que prenen els jocs. Com a mostra dels progressos realitzats en el camp de la socialització apareixen els *jocs amb reglament*. En aquests tots els participants han de tenir en compte les regles col·lectives, l'actuació i les opinions dels adversaris i adaptar-s'hi. Les converses infantils ja no són ara aquells monòlegs col·lectius de la segona infància, sinó un veritable intercanvi d'informacions i de punts de vista. Simultàniament, el nen comença a controlar la seva pròpia conducta, pensa abans d'actuar, és a dir, *reflexiona*. Això es troba en íntim contacte amb els progressos de la socialització, ja que la reflexió no és, en el fons, altra cosa que una conducta social de discussió interioritzada.

Per altra part, el nen supera també el seu egocentrisme intel·lectual amb l'aparició de les *operacions racionals*, «el resultat de les quals consisteix a corregir la intuïció perceptiva, sempre víctima de les il·lusions del punt de vista momentani, i, per consegüent, a «descentrar» l'egocentrisme, per dir-ho així, a fi de transformar les relacions immediates en un sistema coherent de relacions objectives» (PIAGET). Veiem aparèixer les nocions de substància, de pes i de volum, i la conquesta del temps, de l'espai i de la velocitat, no com a esquemes d'acció sinó com a *esquemes generals del pensament*.

El domini dels mecanismes intel·lectuals de la *reversibilitat* permet el pas de les operacions concretes a les operacions racionals. Les accions es fan operatòries des del moment en què dues accions del mateix tipus en poden compondre una tercera que pertanyi encara al mateix tipus. Aquestes diverses

accions poden ésser invertides (reversibilitat) i comporten immediatament una generalització en un sistema total. Adonar-se, per exemple, que $A < B$, és simplement una relació perceptiva. Deduir de $A < B$ i $B < C$, que $A < C$, és una operació racional. Això explica, per un cantó, un sistema total $A < B < C < D \dots$ i per un altre, l'existència d'una reversibilitat: que $A < B$ implica que $B > A$.

Així, doncs, el pensament infantil es fa lògic per l'organització de sistemes d'operacions que obeeixen a lleis de conjunt comunes:

- composició: dues operacions d'un conjunt poden compondre's entre elles i llur resultat és una operació que pertany al mateix conjunt: $+ 1 + 1 = + 2$;
- reversibilitat: tota operació pot ésser invertida: $+ 1$ en -1
- l'operació directa i la seva inversa tenen com a resultat una operació nul·la: $+ 1 - 1 = 0$
- les operacions poden associar-se entre elles, de totes les maneres.

(Aquestes quatre propietats defineixen allò que els matemàtics anomenen una estructura de grup.)

Cap als 10 o 11 anys el nen ja domina aquesta forma de pensament i, amb ell, comença el *pensament hipotètic-deductiu*. Piaget proposa una pregunta, la resolució de la qual comportaria el maneig segur del pensament formal: «La Clara té els cabells més foscos que la Susanna. La Clara és més rossa que la Cristina. Quina de les tres té els cabells més foscos?» Per a resoldre-la, cal que el nen vegi, d'una forma reversible, que ésser més morena és el mateix que ésser menys rossa. Cal que sigui capaç de manejar les idees amb la mateixa facilitat amb què fins aleshores havia manejat els objectes.

El pla afectiu i social

En superar el complex d'Èdip, el nen entra en l'anomenada *fase de latència* (de les pulsions sexuals). Simultàniament, l'organització afectiva supera l'univers tancat familiar i s'obre a un nou món representat per les relacions socials i afectives dels companys de l'escola.

El domini de la reversibilitat intel·lectual comporta una presa de consciència de la *reciprocitat* que existeix en les relacions interindividuais. El nen es distingeix dels altres alhora que és capaç de situar-se en punts de vista diferents dels seus, la qual cosa li permet una autonomia en la seva conducta personal al mateix temps que provoca una cohesió en les activitats basades en el respecte mutu.

Passa, per exemple, en els jocs, de regles heterònomes (imposades exteriorment i no compreses) a regles obtingudes per pacte entre els participants, que es posen d'acord —per mitjà de discussions i transaccions— en la seva estricta observació i respecte. Una altra conseqüència d'aquesta nova actitud pot veure's en la forma en què jutja els actes. Si abans es fixava únicament en la materialitat dels fets, ara és capaç de tenir en compte la intencionalitat amb què han estat efectuats.

Es comprova en la fase de latència una disminució de les pulsions instintives i dels conflictes que provocaven en oposar-se a les normes de la conducta socialitzada. El dinamisme del nen se sublima ara per mitjà de tasques intel·lectuals i dels processos d'adaptació dels models de conducta proposats pel seu medi cultural. Sota la influència, sobretot, de la vida escolar, se situa en noves relacions respecte a les coses i a les persones, distingint millor el món subjectiu de l'objectiu, el món del desig del món de la realitat.

Tanmateix, aquesta obertura al món social pot ésser frenada i impedita per les intervencions i les actituds dels educadors, els quals, sovint, reaviven les relacions d'autoritat viscudes amb els pares, afavorint el culte a la disciplina inútil i a la «bona nota». Perquè el nen entri en diàleg amb ells cal que se senti confiat i que els mestres no l'angoixin presentant-se com una suma de coneixements i de conductes sense defectes. Tots els consells dels pedagogs van en el mateix sentit: «En aquest sistema en què la tècnica de disciplina i d'educació és el domatge, la inhibició ansiosa tendeix la majoria de vegades a reemplaçar el domini voluntari de si mateix». «El model sense defectes és un model sense vida. El pedagog ha de deixar d'ésser el funcionari de la Virtut i del Saber per obrir-se al diàleg, per la confessió de les seves imperfeccions, de les seves recerques, diàleg en què l'autoritat, la superioritat, la directivitat donen pas a una sol·licitació permanent dels recursos del grup al qual hom s'adreça» (ROGERS). Massa sovint el mestre aprofita aquesta superioritat i prestigi —originada per una *transferència* envers el professor de l'admiració que el nen sentia pel seu pare— per a resoldre la seva pròpia inseguretat i els seus problemes personals, abusant de la seva autoritat.

El període de latència és extremament important en la formació de la personalitat, ja que el nen substitueix la identificació afectiva amb els seus pares per una recerca individual i una voluntat d'autonomia personal. Però sovint els pares —volent prevenir els fills dels perills que corren— els presenten la realitat sota un aspecte angoixant, creant així una *ansietat morbosa* que provoca en la subconsciència encara fràgil del nen una *dependència regressiva* o *reaccions d'agressivitat* que, de fet, són mecanismes de defensa.

És durant aquest període quan es consolida el *Super-jo*. Si aquest es construeix sobre un fons d'angoixa, les seves exigències constituiran forces obscures i culpabilitzadores: així, quan, per exemple, el nen assisteix a conflictes conjugals o és objecte d'una continua repressió feta de crits, renys, càstigs, etc.

La imatge de les relacions amb els altres que ara s'edifica no és res més que el «resum de les situacions quotidianes», i és tant més traumatitzant com més gran és el clima d'inseguretat que aquestes provoquen.

L'ADOLESCÈNCIA (DE 12 A 18 ANYS)

És l'època de la vida que marca la transició entre la infància i l'estat adult. Els seus límits varien segons una sèrie de factors, com poden ésser el sexe (12 a 18 anys, per terme mitjà en elles; 13 a 19 anys, en ells), el tipus individual, la raça, les condicions geogràfiques, el medi socio-econòmic, etcètera. És un període de profundes transformacions fisiològiques, que es caracteritza alhora per importants canvis en les estructures mentals, per l'intent de liquidar l'estadi infantil —en un pla afectiu— i, en el social, pels difícils assaigs d'inserció en la societat adulta. Alguns autors, com ara Piaget, assenyalen dues etapes: la *preadolescència* —fins als 15 anys— i l'*adolescència* pròpiament dita —des d'aquesta edat fins als 18 anys—. D'altres, com ara Debesse, hi distingeixen un primer període de *pubertat* (caracteritzat eminentment pel desenrotllament fisiològic-sexual) i un altre de *joventut*, el signe primordial del qual seria el de la integració a la societat.

El pla fisiològic

En l'adolescència es presenta un impuls biològic brusc, que comporta en principi un desequilibri general de les funcions, una acceleració del creixement, el desenvolupament dels òrgans genitals i dels caràcters sexuals secundaris. Durant aquest període de la vida, el paper de la hipòfisi és rellevant ja que segrega les hormones del creixement. Les vísceres, els ossos i els músculs es desenrotllen. El cor adquireix unes dimensions quasi dobles entre els 12 i els 16 anys, la tensió arterial augmenta i el ritme cardíac disminueix.

El pla intel·lectual

Cap als 12 anys, s'efectua una transformació fonamental en el pensament del nen: el pas del pensament concret al *pensament formal* o «hipotètic-deductiu». Fins en aquesta edat les operacions de la intel·ligència infantil són tan sols «concretes», és a dir, no s'apliquen més que a la mateixa realitat, als objectes susceptibles d'ésser manipulats. A partir del 12 anys el pensament formal comença a ésser possible, les operacions lògiques comencen a ésser transportades del pla de la manipulació concreta al de les idees soles, sense el suport de la percepció ni de l'experiència. Així doncs el pensament formal de l'adolescent serà hipotètic-deductiu en el sentit que serà capaç de deduir les conclusions que poden extreure's de pures hipòtesis i no solament de l'observació real. Aquí veiem una de les novetats que oposen l'adolescència a la infància: la lliure activitat de la reflexió espontània, la seva facilitat en l'elaboració de teories abstractes. Com diu Piaget, «comparat a un nen, un adolescent és un individu que construeix sistemes i teories». Una altra característica important de l'activitat mental de l'adolescent és el seu egocentrisme intel·lectual. Aquest es manifestarà per la creença en l'omnipotència de la seva reflexió, com si el món hagués de sotmetre's i adaptar-se als seus sistemes, i no els sistemes a la realitat. Posteriorment, aquest egocentrisme quasi metafísic va trobant la seva correcció en una reconciliació entre el pensament formal i la realitat. L'activitat intel·lectual de l'adolescent anirà assolint l'equilibri quan aquest compregui que la funció pròpia de la reflexió no és la de contradir l'experiència, sinó la d'interpretar-la i, en el fons, adaptar-s'hi.

El pla afectiu

L'adolescència es caracteritza per una profunda crisi que fa emergir el subjecte del món protegit de la infància. Succeeix a un període tranquil en què l'instint està calmat, i els conflictes de la primera infància, oblidats. Aquesta crisi es manifestarà abans que res, per la superació del complex d'Èdip, cosa que portarà l'adolescent als primers problemes amb els seus pares. Aquesta rebel·lió, a més, no sols es manifestarà contra l'autoritat paterna, sinó contra tota mena d'autoritat: mestres, professors, etc. L'emancipació serà tant més difícil com més el nen s'hagi fortament fixat als seus pares i llur imatge hagi estat opressiva. L'adolescent comença a descobrir el seu propi jo, necessita autoafirmar-se en contra dels seus pares i de tota la seva infància per tal de trobar-se a si mateix. Aquests darrers han de saber acceptar la diferència d'interessos, costums, idees i opinions dels seus fills, i ajudar-lo a alliberar-se del cercle familiar, viscut per ell d'una forma opressiva. El narcisisme, l'autocontemplació i la solitud caracteritzen aquest període. Per altra banda, la reactivació de l'instint sexual comporta una manifestació constant, la masturbació, amb la qual normalment es relaciona, pel fet de la repressió social habitual, una culpabilitat. Cal tenir molt en compte, en contra de tots els prejudicis establerts, que són les conseqüències psicològiques d'aquesta culpabilitat allò que és més temible i nociu i no pas els efectes propis de la masturbació, que desapareixeran a partir del moment en què el subjecte pugui dirigir normalment el seu impuls sexual cap a una altra persona. Tots aquests conflictes fan de l'adolescent un personatge aparentment contradictori, impulsiu i hipersensible, manifestacions que cal entendre com a signes d'una difícil etapa de recerca d'un mateix.

El pla social

L'adolescència és un període no menys conflictiu en aquest aspecte. L'adolescent viu d'una forma gairebé contradictòria el seu doble impuls de rebuig de la societat adulta i d'assaigs d'inserció en aquesta. Cap als 15 anys surt del món tancat familiar per ampliar les seves relacions amb noves amistats. Viu els seus primers amors, es formen les bandes d'adolescents, i tot entre continus entusiasmes i decepcions, que configuren la imatge de l'adolescent en un constant estat d'insatisfacció. Insatisfacció provocada pel desfasament que sol haver-hi entre el seu món interior i la realitat. Són corrents, per exemple, les decepcions que li comporta el fet de descobrir que la veritable personalitat del seu amic o amiga no correspon a l'arquetipus que havia projectat sobre ell o ella. Sovint sembla que l'adolescent sigui asocial i gairebé asociable. Res més fals que això, tanmateix, ja que medita i actua sempre en funció de la societat. S'afirma en contra d'ella però, en el fons, en relació a ella, i l'actitud que pren continua essent la d'inserir-se en una societat que, si bé en un principi no és la dels adults, serà almenys el grup restringit o la banda d'adolescents.

Finalment, tots aquests conflictes s'aniran resolent a mesura que l'adolescent equilibri la seva vida en el doble pla afectiu i social. Equilibri que serà una adaptació en adquirir un estatut social i professional i una estabilització sentimental i sexual. Hom pot afirmar, tanmateix, que certs adults són adolescents perllongats —malgrat que llur desenvolupament fisiològic s'hagi realitzat completament—, quan les condicions d'estabilització no s'han realitzat de forma satisfactòria.